

HARMATTA JÁNOS

WULFILA GÓT ÚJTESTAMENTUM-FORDÍTÁSÁNAK TÖREDÉKEI HÁCS-BÉNDEKPUSZTÁRÓL

PIAE MEMORIAE
VXORIS PIENTISSIMAE
MARGARETAE PÉKÁRY

Előszó

Tanulmányomat még 1994-ben kezdtem írni, de e munka a töredékek olvasatainak, azonosításának és kiegészítésének nehézségei miatt sokáig elhúzódott, végül pedig feleségem betegsége miatt félbe is szakadt. Feleségem kezdetől fogva szerető figyelemmel kísérte munkámat, amelyet azután már csak akkor tudtam befejezni, amikor örökre eltávozott körünkből. A múlt homályából előtűnt három régi imádság szövegével őrizze ezért ez az írás örökre egymás iránti szeretetünk és az ő drága emlékét.

Bevezetés

A Hács-Béndekpusztai ásatásokról és az ott feltárt leletekről először Radnóti Aladár hozott hírt Budapestre, a Nemzeti Múzeum Régészeti Osztályára 1954-ben. Radnóti megtekintette az ásatásokat és a leleteket s elmondása szerint az egyik sírban összehajtogatott ólomlemez találtak, amelyen szerinte görög felirat volt látható. Az ólomlemez akkor tehát még nem töredezett szét darabokra. Ezután hosszú ideig nem lehetett hallani e leletről egészen a hatvanas évek második feléig, amikor Salamon Ágnes megkeresett és tanulmányozás, valamint közzététel céljából rendelkezésemre bocsátotta a leletről készített fényképeket. Az összehajtogatott ólomlemez akkor már apró darabokra töredezett szét, amelyeket kevés kivételtől eltekintve nem lehetett összeilleszteni, mert a széttört lemezdarabok jelentős része szétporlott és elveszett. Salamon elbeszélése szerint Radnóti az ólomlemez (vagy ólomlemezdarabokat) külföldre távozásáig magánál tartotta, majd az hosszabb időre a germanista Hajdú Helgához került. Ez arra mutat, hogy közben Radnóti vagy valaki más már felismerte, hogy az ólomlemezen látható felirat gót nyelvű, még ha az írás jellegét nem tudta is pontosan meghatározni.¹ Valószínűleg ez alatt az idő alatt töredezett szét az ólomlemez, és porladt el jelentős része. Az apró, egy-két betűt tartalmazó töredékek elolvasásával és értelmezésével Hajdú Helga szemmel láthatólag

¹ Salamon Ágnes még 1977-ben is rúnafeliratról beszél: Mitt. Arch. Inst. 7 (1977) 37, holott már a fényképek átadásakor közöltem vele, hogy gót unciális írással írták a töredékek szövegét.

nem boldogult, s ekkor fordult Salamon Ágnes — aki az egész temető anyagának közzétételét készítette elő — hozzám és más kutatókhoz is.

A fényképek kézhezvétele után mindjárt tájékoztattam Salamont, hogy az ólomlemeztöredékeken használt írás a gót unciális, s hogy a töredékek egy része Wulfila gót Újtestamentum-fordításának Miatyánk-szövegéből származik. Abban az időben azonban nem tudtam tovább foglalkozni a többi töredékkel. Így, amikor Salamon 1977-ben közzétette a Hács-Béndekpuszta-i temető 5. sírjának anyagát,² amelyből az ólomlemez előkerült, a gót nyelvű töredékek publikációját Székely D.-vel készítette el.³ Székely helyesen határozta meg az írást, az írásjelek nagy részét jól azonosította és a töredékek részleges olvasatát is megkísérelte, azonban úgy gondolta, hogy a töredékekből nem rekonstruálható az ólomlemez eredeti szövege, s így annak tartalmáról sem lehet fogalmat alkotnunk.

Később, 1989-ben, Székely publikációja alapján E. A. Ebbinghaus foglalkozott újból a Hács-Béndekpuszta-i gót töredékekkel.⁴ Neki sikerült előbbre jutni a töredékek kibetűzésében, az írásjelek meghatározásában, s több ponton helyesbíteni tudta Székely olvasatait, az eredeti szöveg tartalmát azonban nem sikerült rekonstruálnia. „The imaginative interpreter will doubtless find much room for speculation” — jegyezte meg rezignáltan.

Székely nem foglalkozott a 11 kisebb töredékkel, csak a 13 nagyobb fragmentum olvasatát kísérelte meg. Ebbinghaus a 11 kisebb töredékből közli 7 darab olvasatát is a következő formában: g, þx, u, hv, h, i, f, azonban a töredékek számozását nem adja meg, minthogy a 11 kis töredék 5+6 elosztásban két fényképre került, amelyeket Salamon I és II jellel látott el s amelyek a 31.957 illetve 91.966 (leltári?) számot viselik. A könnyebb azonosítás céljából a 11 kis töredéknek a következő elrendezésben adunk számot:

I fénykép = 1 2 5,
3 4

II fénykép = 1 2 3
4 5 6

Így Ebbinghaus olvasatai az I/3 (?), I/4, II/1, II/2, II/3, II/4, II/5 töredékek írásjeleivel látszanak azonosíthatónak.

Magam a töredékek tanulmányozásánál a Salamon Ágnes által rendelkezésre bocsátott fényképeket és a Székely közleményében közzétett fényképek negatívjairól készített új másolatokat használtam, amelyeket Bálint Csanád, a MTA Régészeti Intézete igazgatója szívésségének köszönhetek. A két fényképsorozat ugyanazokról a negatívokról készült, azonban a Bálint Csanád által készített másolatok több részlete élesebb. Az alábbiakban összehasonlító táblázatban közlöm Székely és Ebbinghaus olvasatait és saját olvasási javaslataimat.

² *Á. Salamon*: Grave 5. from the Cemetery at Hács-Béndekpuszta. *Mitt. Arch. Inst.* 7 (1977) 37–40.

³ *D. Székely*: A Lead Tablet with Inscriptions from Hács-Béndekpuszta. *Mitt. Arch. Inst.* 7 (1977) 41–43.

⁴ *E. A. Ebbinghaus*: The Gothic Material from the Cemetery at Hács-Béndekpuszta. *General Linguistics* 29 (1989) 79–83.

Táblázat

Jelmagyarázat: . = olvashatatlan vagy eltűnt betű, [] = sérült, csak részben fennmaradt betű, *inv.* = fordítva írt sor Ebbinghaus szerint, [] = kiegészített betű.

		Székely	Ebbinghaus	Harmatta
frg. 1				
1. sz. 31.956	1. sor	—	—	[A]ʉS[ʉ]
	2. sor	ATTA	ATTAp	ATTAW
	3. sor	MINp	MINpE	MINpE
	4. sor	F(?)	MFp <i>inv.</i>	[MISEIS]
frg. 2-3				
1. sz. 31.961	1. sor	—	.	[EIH][A][F]
	2. sor	NAM NAMN(?)	NAM[L]	NAM[M]
	3. sor	—	—	IJ
frg. 4				
1. sz. 31.954	1. sor	—	INM	SIN[pOM]
	2. sor	EIN(?)A	WEIN[p]	WE[ʉH]A
	3. sor	—	—	. NAJ
frg. 5a				
1. sz. 31.962	1. sor	—	—	A[ʉ]
	2. sor	—	WIL	[A]ʉSWAN
frg. 5b				
1. sz. 31.963	1. sor	—	—	[TAIIN]
	2. sor	pAN	pAN	pAN[ZE]
	3. sor	—	—	[NSWA]
frg. 6a				
1. sz. 31.952	1. sor	—	pW .	[SWA]ʉWE
	2. sor	TA[H]N	N . N[p]	[A]ʉNSSAp
	3. sor	—	IL . N	[A]ʉp[AR]
frg. 6b				
1. sz. 31.958	4. sor	—	. HN UN
frg. 6c				
1. sz. 31.951	5. sor	—	H/ . pI	AIpIU
	6. sor	EHAN	. EHAN	JAHAN
	7. sor	—	JAHA <i>inv.</i>	JAHAF
frg. 7				
1. sz. 31.960	1. sor	Wp [WU](?)	WII	WIT
	2. sor	—	MA	MA
	3. sor	—	IN	IN
frg. 8				
1. sz. 31.959	1. sor	—	—	SA[ʉp]
	2. sor	AIN	AIN	AIN[A]
	3. sor	—	—	[D]IN
frg. 9				
1. sz. 31.964	1. sor	AN	AN[ʉW]	AN[ʉW]
	2. sor	—	—	H/A
frg. 10				
1. sz. 31.969	1. sor	—	—	[N]
	2. sor	pAN	p	pA[ʉH]
frg. 11				
1. sz. 31.968		TH	H	[A]D

Táblázat

		Székely	Ebbinghaus	Harmatta
frg. 12				
1. sz. 31.967	1. sor	IN([A]IN?)	IG	[N]IM
	2. sor	—	—	[BAI]
frg. 13				
1. sz. 31.965	1. sor	—	—	N
	2. sor	[N]	[B]N	NS
frg. I/1				
1. sz. 31.957	1. sor	—	—	[M]
	2. sor	—	—	AI
I/2				
	1. sor	—	—	D
	2. sor	—	—	[D]
I/3				
		—	G	Rp
I/4				
		—	H/	[R]H/
I/5				
		—		[L]L
frg. II/1				
1. sz. 31.966	1. sor	—	þX	þAI
	2. sor	—		SUN
II/2				
	1. sor	—	U	UN
	2. sor	—	—	[pA]
II/3				
		—	F	[A]F
II/4				
		—	I	[A]SI
II/5				
	1. sor	—	—	[AI]
	2. sor	—	H	[L]lp
	3. sor	—	—	[p]
II/6				
	1. sor	—	—	[UB]N
	2. sor	—	—	[B]

Megjegyzések az olvasatokhoz

Fig. 1. 4 sor: írás látható rajta. Ebbinghaus véleményével szemben fordítva, fejfelé írt sor sem ezen, sem a többi töredéken nem fordul elő. Az 1. sorból jól azonosítható az U és az S, amelynek alakja egy fordított 3 számjegyre emlékeztet. A harmadik betűből a fémfelület megrongálódása következtében csak a függőleges szár 1/3 része maradt meg, míg a sor elején a felület sérülése miatt egy A-nak csak a jobb oldali ferde szára vehető ki. A 2. sorban az utolsó betű olvasata kétséges. Ebbinghaus þ olvasatot javasolt, azonban a 3. sorban világosan olvasható, éppen fennmaradt þ alakja más, s az

általa a β függőleges szárának gondolt bemélyedés más jellegű, mint a betű fennmaradt ferde bal oldali szára és csak a lemez letört szélének gyűrődése révén keletkezhetett. Viszont minden nehézség nélkül tarthatjuk a fennmaradt ferde szárát egy W bal oldali felső részének. Így minden bizonnyal helyesebb a W olvasat. A 3. sor helyes olvasatát már Ebbinghaus megtalálta s a 4. sor első betűjét is helyesen olvasta M-nek. Az ezután következő függőleges vonást azonban nem lehet F-nek tekinteni, mert az F jellegzetes jobb oldali vízszintes szárainak nincs semmi nyoma. A harmadik betű sem lehet β , mert fennmaradt része a kurzív S jellegzetes alakját mutatja. Ezután világosan még egy E, egy I és a lemez legszélén ismét egy kurzív S felső része vehető ki.

Frg. 2-3: Ennek 1. sorában egy E alsó része, egy I és egy H bal oldali része látható. A lemez további része megsemmisült, de egy betűhely után a töredék másik darabján egy hosszú, csaknem a 2. sor betűiig lenyúló függőleges vonás látható. Ilyen lenyúló függőleges szára van a β -nek és az F-nek. A 2. sorban a negyedik betű világosan azonosítható M, L olvasata lehetetlen. A 3. sorban két betű kis felső része látható, amelyek közül az első I-re, a második pedig J-re egészíthető ki.

Frg. 4: Ez a legrosszabb állapotban fennmaradt töredék, amely legalább négy darabból van összerakva s egyes részek összeillesztése pontatlan vagy helytelen. Az 1. sor első három betűje csaknem épen megmaradt s így biztosan azonosítható: SIN. A következő három betűnek csak egy része maradt meg, és a jobb felső részt alkotó kis töredék helytelenül van odaillesztve. Hogy a betűket azonosítani tudjuk, ezt a kis darabot kb. 45 fokkal jobb felé kell elfordítanunk (ld. az autográfiját). Így a negyedik betűt β -nek határozhatjuk meg, amelynek a felső része kevéssel a három szárra való szétágazás fölött letört. Az ötödik betű csaknem teljes egészében helyreállítható. Megvan hurokszerű feje és két alsó szára, amelyek közül azonban a jobb oldali sokkal rövidebb, mint a bal. Ennek ellenére sem férhet kétség ahhoz, hogy O-val van dolgunk. Végül a hatodik betűből csak egy függőleges szár maradt fenn, amely I-re, N-re vagy M-re egészíthető ki. A 2. sor első három betűjét már Ebbinghaus helyesen azonosította. A negyedik betű azonban kétségen kívül H, az ötödik pedig, amely a lemez sérült részére esik, β semmi esetre sem lehet, hanem inkább A-nak határozható meg. A 3. sor első két betűje világosan NA-nak olvasható, a harmadik, félkörívre emlékeztető írásjel pedig egy J felső részének tekinthető.

Frg. 5a: Ezen a darabon 2 sor írás maradványai láthatók. Az 1. sorból két betű maradt meg: az első betű A, a második pedig egy kissé jobbra dőlt U-nak látszik. A 2. sorban öt írásjel olvasható. Először egy A felső része figyelhető meg, ezt egy kurzív S, majd a szintén kurzívan írt WAN betűk követik. Az N jobb oldali szára letört.

Frg. 5b: E töredéken 3 sor írás maradványai figyelhetők meg. Az 1. sorból a betűknek csak az alsó szárvégei maradtak meg. Az első függőleges szárvég csak I-nek vagy T-nek lehet a maradványa, mert β , M, E nem férne el a következő betűtől. A második betűből több maradt fenn, ez nagy valószínűséggel A-nak határozható meg. Ezután még három függőleges betűszár legalsó vége látható, az első távolabb van a másik kettőtől, mint azok egymástól. Így az első I vagy T lehetett, a másik kettő pedig I-nek és N-nek lehet a maradványa. A 2. sorban az első három betűt Székely is, Ebbinghaus is helyesen β AN-nak olvasta. Ezután azonban még egy Z és egy E körvonalai is elég jól kivehetők, bár a

1

2-3

4

5a

5b

6a

6b

6c

1. kép. Wulfila gót Újtestamentum-fordításának töredékei Hács-Bédepusztáról: 1–8. fragmentum

1
ΑΠΕΙ
ΑΥΤΑ
ΜΙΝΨΕ
ΜΙΣΕΙΣ

ΛΙΓ
ΝΑΜΙΜ 2-3
"

4
ΕΙΝΤΡΙ
ΥΕΙΑΑ
ΝΑΓ

ΛΙΓ
5a
ΥΕΙΑΑ

ΥΝΝΖΕ 5b
"

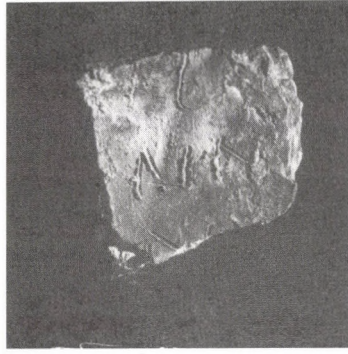
6a
ΛΙΥΕΥΕ
ΜΕΣΕΑΥ
ΜΝΥΑΝ

ΑΙΨΙΩ
ΣΑΖΑΝ 6c
ΣΑΖΑΝ

6b
ΜΝ

7

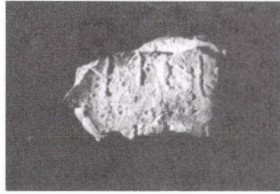
8

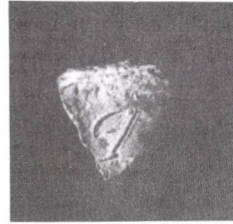
9

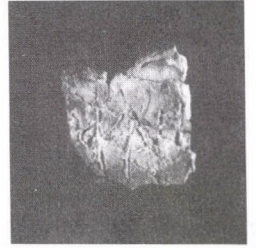
13

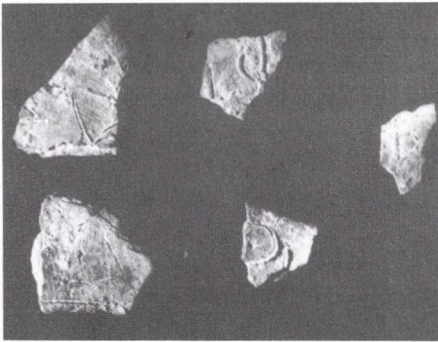
12

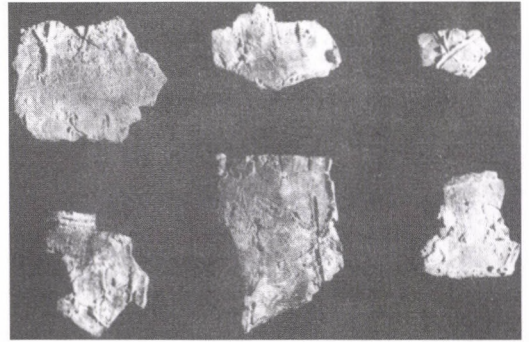
11

10

I

II

3. kép. Wulfila gót Újtestamentum-fordításának töredékei Hács-Bédepusztáról:
9–13., I/1–5. és II/1–6. fragmentum

WULFILA GÓT ÚJTESTAMENTUM-FORDÍTÁSÁNAK TÖREDÉKEI

<p>7</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p>	<p>8</p> <p>𐌸𐌹𐌲 𐌶</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p> <p>11</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p>	<p>9</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p> <p>10</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p> <p>13</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p>
<p>12</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p>		
<p>I/1</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p>	<p>I/2</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p>	<p>I/3</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p>
<p>I/4</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p>	<p>I/5</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p>	
<p>II/1</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p>	<p>II/2</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p>	<p>II/3</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p>
<p>II/4</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p>	<p>II/5</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p>	<p>II/6</p> <p>𐌹𐌶𐌰</p>

4. kép. A 7–13., I/1–5. és II/1–6. töredékek autográfiája

lemez felülete megrongálódott. A 3. sorból a betűknek csak a felső része maradt meg. Balról jobbra haladva először egy függőleges betűszár felső vége látható, amely egy N-nek vagy I-nek lehet a maradványa. Ezután még négy, eléggé biztosan azonosítható betűmaradvány következik. Az első egy S, amelynek 2/3 része megmaradt s felső része a 2. sor A-jának bal oldali hosszú szárát érinti. A következő egy W felső szétágazó része, majd egy A felső csúcsa figyelhető meg. Végül a negyedik betűmaradvány egy S felső félkör alakú része.

Frg. 6a-c: A lelet leghosszabb összefüggő töredéke, amely egy összehajtott lemez-ből áll. Ennek két külső oldalán 3-3 sor, az összehajtás felületén pedig 1 sor, összesen tehát 7 sor szöveg olvasható rajta. A darab fontosságát növeli, hogy a jobb oldalán a lemez eredeti széle csak megsérült, de nagyrészt megmaradt, így ezen sorvégek őrződtek meg, ami a szöveg meghatározását és helyreállítását jelentősen megkönnyíti.

A 6a. töredék 1. sorának első három betűjéből csak alsó részük maradt meg. Az első betű félkörívrrel kezdődik, amely felfelé kissé jobbra dől egyenessel folytatódik. Ez csak S lehet. Utána egy függőleges betűszár alsó része látható, amely I vagy W lehet, þ-re vagy T-re a hely nem elegendő. A harmadik betűnek jobb oldali egyenes szárához balról ívelő vonás csatlakozik s egy A benyomását kelti, azonban az A-nak a bal oldali szára szokott a hosszabb lenni. A szöveg írója valószínűleg pontatlanul reprodukálta az A alakját. A következő három betű olvasata világos: SWE. Ezek közül a W-t Ebbinghaus is helyesen azonosította. A 2. sorban a lemez bal szélén egy A jobb sarka figyelhető meg, ezt a jól olvasható NSSAþ betűk követik. Ezek közül az első és az utolsó betűt, az N-t és a þ-ot Ebbinghaus is helyesen olvasta. A 3. sor elején a lemez felülete letört s így az oda bekarcolt betűből csak egy igen kicsi szárvég maradt meg. Ez lehet egy A csúcsa vagy egy I felső vége, illetve egy N jobb függőleges szárának felső része. Ezután egy jól kivehető N és egy þ következik, majd egy A felső fele. Ezután a lemez felülete fel van válva, és a megrongált felület egy csúcsos betű benyomását kelti, azonban a felvált felületen látható egy függőleges betűszár, amely a felvált rész szélével egy R betű felső részét alkotja.

A 6b. töredéken csak az UN betűk olvashatók. Előttük a lemez felülete lepusztult, utánuk pedig a lemez meggyűrődött, úgyhogy nem állapítható meg, mi volt eredetileg bevésve.

A 6c. töredék 1. sora jól kivehető A betűvel kezdődik, amelyet egy I, egy þ, majd ismét egy I és egy U követ. A þI jeleket Ebbinghaus is helyesen azonosította. A 2. sor olvasata is biztos. Az első jel egy J, amelyet egy A követ. Itt a vésnök először E-t karcolt be, majd ezt A-ra javította. Az ezután következő HAN betűket már Székely és Ebbinghaus is helyesen olvasta. Az N után a lemez szélén még egy A bal oldali hosszú szára és a vízszintes keresztvonala is kivehető. A 3. sor első két írásjelének alsó része letörött, olvasatuk azonban biztos: JA. A harmadik és a negyedik betű is biztosan azonosítható: HA. Az AHA írásjeleket már Ebbinghaus is helyesen határozta meg. Az ötödik betűnél a lemez felülete sérült, azonban ennek ellenére egy F körvonalai világosan kivehetőek rajta.

Frg. 7: Ezen 4 sor maradványai figyelhetőek meg. Az 1. sorból egy vagy két betű alsó része maradt meg. Ezek közül az első biztosan A-nak határozható meg, míg a má-

sodik — ha a fémlemez felületének rossz állapota nem téveszt meg — leginkább F-nek olvasható. A többi három sor fenntartása jó, csak a 2. sor negyedik betűjének olvasata bizonytalan némileg. Ebbinghaus ezt I-nek olvasta. A betű felső részénél a lemez kissé megrongálódott, azonban a T keresztvonala ennek ellenére jól kivehető. Ettől az egy írásjeltől eltekintve Ebbinghaus olvasata helyes volt.

Fig. 8: E töredéken 3 sor maradványai figyelhetők meg. Az 1. sor betűinek felső része éppen a törésvonalig ér. Bár a lemez felülete mind a bal, mind a jobb oldalon kissé sérült, a négy betű olvasata biztosan megállapítható: SARþ. A 2. sornak már Székely és Ebbinghaus is helyes AIN olvasatát adta. E három írásjel után a lemez szélén még egy A bal oldali szára vehető ki. A 3. sor betűinek csak a felső része maradt fenn, e betűrészek azonban annyira jellegzetesek, hogy olvasatuk (DIN) biztosan megállapítható.

Fig. 9: Ezen két sor írás maradványai láthatók. Az 1. sort már Ebbinghaus helyesen ANW-nak olvasta (Székely AN olvasatot adott). A 2. sor első betűje egy H/, amelyből bal oldalt egy kevés hiányzik, a második pedig egy A, amelynek felső része maradt meg.

Fig. 10: Ezen a darabon 1 sor maradt fenn, amelynek első két betűjét Székely, első betűjét Ebbinghaus is helyesen þA-nak illetve þ-nak olvasta. Ezután azonban még egy I és H bal oldali része is megfigyelhető. Érdekes, hogy ezen a darabon korábbi írásnyomok is megfigyelhetők. Így az A fölött egy ferdén álló þ felső részét látni, ha csak nem arról van szó, hogy a három darabból összerakott töredék két nagyobb darabja nem tartozik össze. Ebben az esetben eggyel több töredéssel kellene számolnunk. Ennek a feltevésnek azonban ellene szól az a tény, hogy az A csúcsa átnyúlik a ferde þ-t tartalmazó töredékre.

Fig. 11: Egy világosan olvasható és egy elmosódott betű figyelhető meg rajta, amelyeket Székely TH-nak, Ebbinghaus pedig H-nak javasolt olvasni. Valójában azonban a világosan látható betű egy D, az előtte álló elmosódott jel pedig egy A felső részének tekinthető.

Fig. 12: Két sor maradványai láthatók rajta. Az 1. sor a világosan olvasható NIM betűket tartalmazza, amelyek közül Székely és Ebbinghaus csak az I-t tudta helyesen azonosítani. A 2. sorból csak a betűk felső szárvége maradt fenn. Az első két szárvég B-nek vagy N-nek lehet a maradványa. Ezután egy kis betűszár figyelhető meg, amely leginkább A-ra egészíthető ki. Végül még egy függőleges betűszár vége látható, amely leginkább egy I maradványa lehet.

Fig. 13: Két betű látható rajta, amelyet Ebbinghaus BN-nek olvasott. Az N olvasata bizonyára helyes (ezt Székely is helyesen azonosította), azonban a B olvasat nem fogadható el, mert a gót unciális B felül nyitott s így jobb oldali része felül és alul különböző alakú. Így a második jelet csak S-nak értelmezhetjük, s így a két betű helyes olvasata NS lesz.

Fig. I/1: Két sor írás maradványai figyelhetők meg rajta. Az 1. sorból két függőleges betűszár alsó vége maradt meg. Ha ezek egy betűhöz tartoznak, akkor N vagy esetleg M maradványai lehetnek. A 2. sorban két betű látható. Az első olyan A lehet, amelynek felső részét folyamatos karcolással vitték fel a lemezre, ezért két szára nem csúcsban találkozik, hanem hegyes szögű folyamatos vonalat alkot. A második betű I.

Frg. I/2: Ezen is két sor írás maradványai látszanak. Az 1. sorban egy egészében fennmaradt D, a 2. sorban egy ugyanilyen D-nek a jobb oldali egyenes szára figyelhető meg.

Frg. I/3: E töredék felülete megrongálódott. Két betű vehető ki halványan rajta: Rþ.

Frg. I/4: Ezen egy csaknem épen fennmaradt H/ látható, amelyet már Ebbinghaus helyesen azonosított. Előtte egy ferde betűszár figyelhető meg, amely unciális R-re vagy K-ra egészíthető ki.

Frg. I/5: E kis töredéken egyetlen világosan olvasható betű maradt fenn. Ez egy L, amely előtt még egy ferde betűszár figyelhető meg. Ez szintén egy L jobb oldali szára lehet.

Frg. II/1: Ezen 2 sor írás látható. Az 1. sorban a þAI betűk olvasatók. Ezek közül a þ-t már Ebbinghaus helyesen azonosította, viszont a tőle ezután olvasott X egyik szára csak az ólomlemez repedése. Az A-nak itt is a jobb oldali szára a hosszabb. A 2. sorban az első betű egy halványan látszó S, majd ezt egy U felső része követi, amelynek bal felső részén egy kis hurok látható. Ez a folyamatos bekarcolás eredménye, amely más betűknél is megfigyelhető, így pl. a 9. töredék 1. sora N betűjének jobb alsó végénél. A harmadik betűmaradvány N-re, esetleg M-re egészíthető ki.

Frg. II/2: Ezen a töredéken is 2 sor írás maradványai figyelhetők meg. Az 1. sor első betűjét már Ebbinghaus helyesen U-nak olvasta. A második betű N-nek határozható meg, amelynek csak bal oldali függőleges szára és ferde átlós szára maradt meg. A 2. sorból egy þ fejének két szára látható és utána — ha nem csak törésfelület — egy A fejének jobb oldali vonalrésze figyelhető meg.

Frg. II/3: E kis darabon két betű maradványa vehető ki. A jobb oldalon egy csaknem egészében megmaradt F látható, amelyet már Ebbinghaus is azonosított, míg a bal oldalon megfigyelhető kissé balra hajló ferde vonás, amelyet egy csaknem vízszintes vonás keresztez, aligha értelmezhető másnak, mint egy A jobb alsó részének.

Frg. II/4: E töredéken két betű vehető ki világosan: S és I. Utóbbit már Ebbinghaus is helyesen azonosította. Emellett a lemeznek az S-től balra eső törésvonala olyan alakú, mintha ott egy A betű törött volna le a lemezről. Betűnyomok a lemeznek az S betű fölötti sérült részén is észlelhetők, amelyek talán egy A és egy I maradványai lehetnek.

Frg. II/5: Ezen a töredéken 3 sor maradványai figyelhetők meg. Az 1. sorból csak a betűk alsó szárvégei maradtak meg. Ezek helyzetük alapján ítélve A és I vagy T lehettek. A 2. sor első betűjét Ebbinghaus H-nak értelmezte, a két függőleges szár azonban felül nincs összekötve, úgyhogy a jobb oldali hosszú vonást inkább I-nek kell olvasnunk, míg a bal oldali rövid szár esetleg egy L felső része lehet. Ezután egy világosan olvasható þ következik, majd a 3. sorban ismét egy þ megmaradt feje vehető ki.

Frg. II/6: Ezen 2 sorban láthatók betűmaradványok. Az 1. sor végén elég világosan egy N rajzolódik ki, amely előtt egy halvány kurzív B-t lehet sejteni, ettől balra pedig egy jól látható függőleges betűszár helyezkedik el, amelynek felső vége kissé balra hajlik. Ez bizonyára egy U maradványa. A 2. sorban egy B felső jobb része vehető ki.

A töredékek szövegének meghatározása és helyreállítása

Ha megvizsgáljuk az ismertetett töredékeket, akkor azonnal szembetűnik, hogy kétféle írás figyelhető meg rajtuk: az egyik a gót unciális írás, amelynek betűformái azonban apró részletekben különböznek a Codex Argenteus írásjelformáitól, a másik pedig a gót kurzív írás, amelynek írásjelei több változatot mutatnak és kis részleteikben szintén eltérnek az eddig ismert gót kurzív betűformáktól. Érdekes, hogy ez a szembe-tűnő jelenség elkerülte mind Székely, mind Ebbinghaus figyelmét. Unciális írással van írva a töredékek közül az 1, 2-3, 4, 5b, 7, 9, 12, 13, I/1, I/2, I/3, I/4, II/3 és II/5, kurzív írással pedig az 5/a, 6, 8, 10, 11, I/5, II/1, II/2, II/4, II/6. Ennek a ténynek a fontossága nyilvánvaló, mert aligha lehet kétséges, hogy a különböző írással írt töredékek különböző szövegek magmaradt darabjai s így felbecsülhetetlen segítséget nyerünk az eredeti szövegek meghatározásához és helyreállításához. De olyan szempontból is fontos ez a megfigyelés, hogy tanúbizonyságát nyújtja annak, hogy a gót írás unciális és kurzív változata már igen korán létrejött, és a két változatot párhuzamosan használták egymás mellett még a bibliai szövegek írásában is. De írástörténeti szempontból a legnagyobb meglepetést mégis az okozza, hogy a Hács-Béndekpusztáról származó gót szövegtöredékekben mind az unciális, mind a kurzív írással írt darabok ugyanazt a görög szigmából fejlődött formáját használják az S betűnek, amely a későbbi gót nyelvemlékekben már csak a kurzív írásban maradt meg, míg az unciális írásban a keleti gótok Itáliába való bevándorlása után a latin S foglalta el a helyét.⁵ Ebből a tényből az is következik, hogy a Hács-Béndekpusztáról származó gót töredékek szövege még a keleti gótok Itáliába vonulása, azaz Kr. u. 488 előtt íródott s így jóval korábbi, mint Wulfila gót Bibliafordításának többi fennmaradt szövege.

Az unciális töredékekben a következő betűk fordulnak elő: A D E Z H þ I M N R S T W F H/ O, míg a kurzív írásos darabokon a következő betűk szerepelnek: A B D E H þ I N J U R S W F. A szövegek korai voltát az is mutatja, hogy az unciális és a kurzív írás betűformái közötti különbségek még nem olyan nagyok, mint a Kr. u. VI. századi emlékeknél. A későbbi, VI. századi itáliai kurzív írás jellemző betűformái csak az A B D H þ U R W esetében figyelhetők meg, illetve az S esetében még az unciális írásban nem jelentkeznek a latin S-ből átvett alak, hanem a kurzív írásban később is megőrzött, a görög szigmából fejlődött betűalakot használja.

A töredékek szövegösszefüggésének meghatározását az teszi lehetővé, hogy valamennyi írásjelet sikerült azonosítani, s hogy néhány töredék több sort is tartalmaz: így a szövegösszefüggés meghatározása szűk határok közé szorítható. Kezdjük a rekonstrukciót az 1. töredéssel, amelynek olvasata a következő:

1. sor	「A ¹ US ¹ I」
2.	ATTA ¹ W ¹
3.	MINþE
4.	「MISEIS ¹ 」

⁵ W. Streitberg: *Gotisches Elementarbuch*. Heidelberg 1920, 42.

Meg kell még jegyezni, hogy a töredék bal szélén látható, a MINᵝE és a MISEIS betűk előtt megfigyelhető széles üres sáv arra mutat, hogy a töredék a szöveg bal széléről származik. Ezt a négy sorból álló betűcsoportot — ha átvizsgáljuk Wulfila Újtestamentum-fordításának ránk maradt szövegét, ebben az elrendezésben nem lehet máshol elhelyezni, mint János evangéliumának XVII, 11 versében és pedig a következő sortördelésben:

1. sor (11)	[NI ᵝANASEIᵝS IM IN ᵝAMMA FA-	22 betű
2.	[IRH/AU; Iᵝ ᵝAI IN ᵝAMMA FAIRH/-]	22
3.	ᵝAᵝU ᵝIᵝ[ND, JAH IK DU ᵝUS GAGGA,]	21
4.	ATTA ᵝWᵝ[EIHA, FASTAI INS IN NA-]	22
5.	MIN ᵝE[INAMMA, ᵝANZEI ATGAFT]	23
6.	ᵝMIS EI ᵝIᵝ[IJAINA AIN SWASWE WIT]	24

Semmi kétség sem férhet tehát ahhoz, hogy az 1. töredék a János evangéliuma XVII, 1 versével kezdődő ún. Főpapi ima szövegéből származik. Minthogy ez unciális írással íródott, valószínűnek látszik, hogy valamennyi unciális írású töredék ugyanennek a Főpapi imának a szövegéhez tartozik. Ha figyelembe vesszük, hogy az 1. töredék négy sora a sorok hosszúságát 1–2 betűnyi pontossággal meghatározza, a többi több sorból álló unciális írású szövegtöredék segítségével könnyen ellenőrizhetjük a szöveg azonosításának helyességét.

A 2–3. töredék olvasata a következő:

1. sor	ᵝEIHᵝ[.]ᵝFᵝ
2.	NAMᵝMᵝ
3.	ᵝIᵝ

Mint azonnal megállapítható, a 2–3. töredék szövege közvetlen folytatása az 1. töredéknek. A két fragmentum között legfeljebb 2–3 mm hiányzik, ami a lemez eltörésekor szétporladhatott. Ezek után János evangéliuma XVII, 11 versének 4–6. sora a következő lesz:

4. sor	ATTA ᵝWEIHᵝ[A] ᵝFᵝ[ASTAI INS IN NA-]
5.	MIN ᵝE[I]NAMᵝMᵝ[A, ᵝANZEI AFGAFT]
6.	ᵝMIS EI ᵝIᵝ[AINA AIN SWASWE WIT]

Így az 1. és a 2–3. töredékekből János evangéliuma XVII, 11 verse 4–6. sorának csaknem a fele rekonstruálható. Még további kiegészítést tesz lehetővé az 5b. töredék, amelynek szövege a következő:

1. sor	ᵝTAIINᵝ
2.	ᵝANᵝZEᵝ
3.	ᵝNSWAᵝ

Első látásra meg lehet állapítani, hogy ez a töredék is ugyanabból a három sorból való, mint az előzőek, csak a lemez széttörésénél valamivel több vészett el a 2–3. és az 5b. fragmentum, mint az 1. és 2–3. töredék között. Ha ezt a töredéket is beillesztjük a 4–6. sorba, akkor e szöveg hely következőképpen alakul:

4. sor ATTA ʿWEIHʿ[ʼA]ʿFʿ[ʼAS]ʿTAI INʿ[ʼS IN NA-]
 5. MIN ʔE[ʼI]NAMʿMʿ[ʼA] ʔANʿZEʿ[ʼI ATGAFT]
 6. ʿMIS EI SIJʿ[ʼAINA AI]ʿN SWAʿ[ʼSWE WIT]

Ha most sorra vesszük a többi, fentebb felsorolt unciális írású töredéket és megkíséreljük helyüket megtalálni a Főpapi ima szövegében, akkor azt találjuk, hogy a XVII, 19 verssel bezárólag csaknem minden sorból maradt fenn egy vagy több töredék. Ha elvégezzük ezt a helyreállítási munkát, akkor az alábbi eredményt kapjuk. Először adom a Főpapi imának a töredékek beillesztésével rekonstruált gót szövegét, majd Streitberg kiadásának görög szövegét,⁶ végül pedig a gót szöveg magyar fordítását.

János evangéliuma XVII, 11–19:

1. sor (11)[NI ʔANASEʔS IM IN ʔAMMA FA-]
 2. [IRH/AU; Iʔ ʔAI IN ʔAMMA FAIRH/-]
 3. ʿAʿU SʿIʿ[ʼND, JAH IK DU ʔUS GAGGA,]
 4. ATTA ʿWEIHʿ[ʼA]ʿFʿ[ʼAS]ʿTAI INʿ[ʼS IN NA-]
 5. MIN ʔE[ʼI]NAMʿMʿ[ʼA] ʔANʿZEʿ[ʼI ATGAFT]
 6. ʿMIS EI SIJʿ[ʼAINA AI]ʿN SWAʿ[ʼSWE] WIT
 7. (12)[ʔ]AN ʿWʿ[ʼAS MIʔ I]ʿMʿ[ʼIN ʔAM]MA [ʼFAI-]
 8. [R]H/A[U] IK FAST]AI[DA INS] IN [NAMIN]
 9. [ʔEINAMMA, ʔANZEI ATG]AF[T MIS]
 10. [GAFASTAIDA, JAH AINSHUN US IM NI]
 11. [FRAQISTNODA, NIBA SA S]UN[US FRA-]
 12. [LUST]ʿAIʿ[ʼS, EI ʔATA GAMELIDO US-]
 13. [FUL]ʿLʿIʔ [WAU]Rʔ [I. (13) Iʔ NU DU ʔUS GAGGA]
 14. [JAH] ʔ[ʼATA RODJA IN MANASEDAI, EI]
 15. [HABAINA FAHED MEINA USFULLIDA]
 16. [IN SIS. (14) IK ATGAF IM WAUR]D [ʔEINATA;]
 17. [JAH SO MANASEʔS FIJAI]ʿDʿ[ʼA I]NS, [UNTE]
 18. [NI SIND US ʔAMMA FAI]ʿRʿH/[ʼAU SWASWE]
 19. [IK US ʔAMMA FAIRH/AU NI IM. (15) NI BIDJA]
 20. [EI US]ʿNʿIM[ʼAIS INS US ʔAMMA FAIRH/AU]
 21. [AK EI] ʿBAIʿ[ʼRGAIS IM FAURA ʔAMMA]
 22. [UNSELJIN. (16) US ʔAMMA FAIRH/AU]

⁶ Die gotische Bibel. Hrsg. von W. Streitberg. I. (Heidelberg 1906) 76.

23. [NI SIND, SWASWE IK US ʔAMMA]
 24. [FAIRH/AU NI IM. (17) WEIHAI INS IN]
 25. [SUNJAI; WAURD ʔEINATA SUNJA]
 26. [IST (18) SWASWE MIK INSANDIDES]
 27. [IN MANASEʔ, SWAH IK INSANDI-]
 28. [DA IN]S IN [ʔO M] [ANASED. (19) JA FRAM]
 29. [IM IK] WE[ʔHA] [MIK SILBAN, EI S-]
 30. [IJAI] NA J[AH EIS WEIHAI IN SUNJAI.]

Görög szöveg:

11. Καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ οὗτοι ἐν τῷ κόσμῳ εἰσὶν, καὶ ἐγὼ πρὸς σὲ ἔρχομαι. Πάτερ ἄγιε, τήρησον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου ᾧ δέδωκάς μοι, ἵνα ὥσιν ἐν καθῶς ἡμεῖς. 12. ὅτε ἤμην μετ' αὐτῶν ἐν τῷ κόσμῳ, ἐγὼ ἐτήρουν αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου, οὓς δέδωκάς μοι ἐφύλαξα, καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἀπώλετο εἰ μὴ ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ. 13. Νῦν δὲ πρὸς σὲ ἔρχομαι. Καὶ ταῦτα λαλῶ ἐν τῷ κόσμῳ, ἵνα ἔχωσι τὴν χαρὰν τὴν ἐμὴν πεπληρωμένην ἐν αὐτοῖς. 14. Ἐγὼ δέδωκα αὐτοῖς τὸν λόγον σου, καὶ ὁ κόσμος ἐμίσησεν αὐτοὺς, ὅτι οὐκ εἰσὶν ἐκ τοῦ κόσμου, καθῶς ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου. 15. Οὐκ ἐρωτῶ ἵνα ἄρῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἵνα τηρήσῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ πονηροῦ. 16. Ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰσὶν, καθῶς ἐγὼ ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰμί. 17. Ἁγίασον αὐτοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου · ὁ λόγος ὁ σὸς ἀληθεία ἐστίν. 18. Καθῶς ἐμὲ ἀπέστειλας εἰς τὸν κόσμον, κάγω ἀπέστειλα αὐτοὺς εἰς τὸν κόσμον. 19. Καὶ ὑπὲρ αὐτῶν ἐγὼ ἀγιάζω ἑμαυτόν, ἵνα ὥσιν καὶ αὐτοὶ ἡγιασμένοι ἐν ἀληθείᾳ.

A gót szöveg magyar fordítása:

(11) Már nem vagyok ebben a világban, de ezek ebben a világban vannak. És én Hozzád megyek. Szent Atya, őrizd meg őket a Te nevedben, akiket nekem adtál, hogy legyenek egy, mint mi ketten. (12) Amikor velük voltam a világban, én megőriztem őket a Te nevedben, akiket nekem adtál, megőriztem és senki közülük nem pusztult el, hacsak nem a pusztulás fia, hogy az írás beteljesült legyen. (13) De most Hozzád megyek és ezt mondom a világon, hogy legyen az én örömöm beteljesülve bennük. (14) Én átadtam neked a Te igédet, és az emberiség gyűlölte őket, hogy nem e világból valók, mint ahogy én sem ebből a világból vagyok. (15) Nem kérem, hogy vedd el őket ebből a világból, hanem hogy őrizd meg őket a gonosztól. (16) Nem ebből a világból valók, mint ahogy én sem ebből a világból vagyok. (17) Szenteld meg őket az igazságban; a Te igéd az igazság. (18) Ahogy engem elküldtél az emberiséghez, úgy én is elküldtem őket az emberiséghez. (19) És én értük szentelem magam, hogy legyenek ők is megszenteltek az igazságban.

	HBU	CA	HBK	NK
A	Α Α	ʀ	Α Α Α	ʀ ʀ
B	Β	ʁ	β	ʁ β
D	δ	δ	ϛ	δ ϛ
E	Ε Ε	ε	ε	Ε Ϟ
Z	Ξ	Z		Z
H	Η	h	h	h
ϐ	Ψ	ϣ	ϣ	ϣ ϕ
I	Ι	ι	ι	ι ι
M	Μ Μ	Μ		Η Μ
N	Ν Ν Ν	Ν	Ν	Ν
J		Ϛ	Ϛ	Ϛ
U		η	η η ϛ	ϛ
R		ʀ	ʀ	ʀ
S	Σ Ε	Ϛ	ε ε	ε ε
T	Υ	Τ	Τ	Τ Τ
W	Υ Υ	Υ	Υ	Υ Υ
F	Ɔ	Ɔ	ʀ	Ɔ
H	⊙	⊙		
O	ϝ	ϝ		ϝ

5. kép. Összehasonlító írástáblázat. Rövidítések: HBU = Hács-Bédepuszta: az unciális írású töredékekben használt betűformák. CA = a Codex Argenteusban használt unciális betűformák. HBK = Hács-Bédepuszta: a kurzív írású töredékekben használt betűformák. NK = a nápolyi okmányok kurzív írással írt gót szövegrészeinek betűformái a VI. századból.

Mint láthatjuk, valamennyi unciális írású töredék beilleszthető a Főpapi ima szövegébe, János evangéliuma XVII, 11–19 verseibe. Azt, hogy az ólomlemez ezt az imaszöveget tartalmazta, kétségtelenné teszik a többsoros töredékek, amelyek egyrészt a sorok tördelését meghatározzák, másrészt más szövegrészekbe nem illeszthetők bele. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a csak 1 sort és egy-két betűt tartalmazó töredékek, mint AF, UN, RH/, több más helyre is beilleszthetők, így AF a 2., 4., 7., 9., 24., UN az 1., 6., 25., RH/ az 5., 6., 24. versbe. Nem zárható ki tehát annak a lehetősége, hogy az ólomlemez eredetileg a Főpapi imának (János evangéliuma XVII) mint a 26 versét tartalmazta. Minthogy azonban több sorból álló töredékek csak a 11–19. versekből maradtak fenn, bármennyire valószínűnek látszik is ez a feltevés, kézzelfogható módon nem igazolható.

Ha most a kurzív írású töredékek szövegösszefüggését kíséreljük meg meghatározni, célszerű ismét a többsoros töredékekből kiindulnunk. Ilyenek az 5a, a 6a, 6b, 6c, a 8., a II/1, a II/2 és a II/6 töredékek. Vegyük először a 8. töredéket, amelynek szövege a következő:

1. sor	SA []] R []] β []]
2.	AI N []] A []]
3.	[]] D []] IN

Ennek a 3 sorból álló töredéknek a kézenfekvő kiegészítése a következő lehet:

[ATTA UN]SA []] R []] β []] [U IN HIMINAM]	20 betű
[WEIHN]AI N []] A []] [MO βEIN. QIM-]	18
[AI βIU] []] D []] IN[ASSUS βEINS WA-]	20

Ez Máté evangéliuma (VI, 9 skk.) Miatyánk-szövegének a kezdete. A sorok hosszúsága e töredék alapján biztosan meghatározható. Így most már könnyen megtalálhatjuk az 5a, a II/1, a II/2. és a II/6. töredékek helyét is, amelyek közül az első a helyreállított rész előtt, a többi három pedig az után helyezkedik el. Beilleszthetők a szövegbe a II/4. és az I/5. töredékek is, ezek azonban — minthogy egysorosak és rövidek (1–2 esetleg 3 betű) — más szövegösszefüggésben is elképzelhetők. Az említett töredékekkel helyreállított szöveg a következő lesz. Először adom ismét a töredékek helyzetét mutató gót szöveget, utána Streitberg kiadásának görög szövegét,⁷ végül a gót szöveg magyar fordítását.

Máté evangéliuma VI, 7-13

1. sor	(7) [BIDJANDANSUβ-βAN NI FI-]	19 betű
2.	[LUWAURDJA]β SWASWE βAI]	20
3.	[βIU DO: βUGKE]β IM AUK]	17
4.	[EI IN FILUWAURDEIN SE-]	18
5.	[INAI ANDHAUSJAIN DAN.] (8)	18

⁷ Uo., 6.

6.	[NI GALEIKOβ NU βAIM: WAIT]	20
7.	[AUK ATTA IZWAR βIZEI JUS]	20
8.	[βAURBUβ. FJA ^U [R βIZEI JUS BID-]	22
9.	[JAIβ IN ^A (9) SWA N[U BIDJAIβ JUS:]	22
10.	[ATTA UN SA ^R β ^U IN HIMINAM,]	20
11.	[WEIHN]AI N ^A [MO βEIN. (10) QIM-]	18
12.	[AI βIU] ^D IN[ASSUS βEINS. WA-]	20
13.	[IRβAI WILJA βEIN]S, SWE IN HI-]	22
14.	[MINA JAH ANA AIR]βAI. (11) ^H [LAIF UN-	23
15.	[SARANA βAN] ^A SI[NTEINAN GIF]	22
16.	UN[S HIMMA DAGA. (12) JAH AFLET UNS]	23
17.	^{βA} [TEI SKULANS SIJAIMA, SWASWE]	25
18.	[JAH WEIS AFLETAM] βAI[M SKULAM]	24
19.	[UN SARAIM. (13) JAH NI BRIGGAI]S UN[S]	24
20.	[IN FRAIST ^U B ^N [JAI, AK LAUSEI UNS]	23
21.	[AF βAMMA U] ^B [ILIN: UNTE βEINA]	22
22.	[IST βIUDANGARDI JAH MAHTS]	22
23.	[JAH WULβUS IN AIWINS. AMEN.]	21

Görög szöveg:

(7) Προσευχόμενοι δὲ μὴ βαττολογήσητε ὡσπερ οἱ ἐθνικοὶ·δοκοῦσι γὰρ ὅτι ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν εἰσακουσθήσονται (8) μὴ οὖν ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς· οἶδεν γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὃν χρειαν ἔχετε πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν. (9) οὕτως οὖν προσεύχεσθε ὑμεῖς. Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου. (10) ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου· γεννηθήτω τὸ θέλημά σου ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. (11) τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον. (12) καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν. (13) καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ, ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

A gót szöveg magyar fordítása:

(7) Amikor imádkoztok, ne bőbeszédűskedjétek, mint a pogányok, úgy tűnik ugyanis nekik, hogy a bőbeszédűségben meghallgattatnak. (8) Ne hasonlítsatok tehát hozzájuk. Tudja ugyanis Atyátok, mire van nektek szükségtek, mielőtt kéréteket Őt. (9) Így imádkozzatok tehát: Mi Atyánk, Te a mennyekben, szenteltesd meg a Te neved. (10) Jöjjön el a Te országod, legyen meg a Te akaratod, ahogy a mennyben, a földön is. (11) Kenyerünket, a mindennapit, add meg nekünk ezen a napon. (12) És engedd el, amivel tartoznánk, mint mi is megbocsátunk adósainknak. (13) És ne vígy minket a kísértésbe, de szabadíts meg minket a gonosztól, mert Tiéd az ország és a hatalom és a dicsőség örök időkre. Amen.

Mint láthatjuk, a töredékek Máté evangéliumának VI, 8–13 verséből származnak és a sorok hosszúsága 20–25 betű között ingadozik. Ez nagyjából megfelel a Codex Argenteus sorbeosztásának, amely a Fol. 5r-en (Máté evangéliuma VI, 9–16)⁸ 21–26 betű között ingadozik. Máté evangéliuma VI, 7 verséből nem maradt fenn töredék, azonban a tartalmi összefüggés valószínűvé teszi, hogy az ólomlemez szövege ezt a verset is tartalmazta.

Hátra van még a 6a, 6b, 6c töredékek szövege, amely hét összefüggő sor végét tartalmazza:

1. sor	]SWAS]WE
2.	]A`NS SA þ
3.	]A`Nþ]AR`
4.	] . . . UN
5.	]AI þIU
6.	]JAH ANA
7.	]JAH AF

E sorvégek közül néhánynak kézenfekvő kiegészítését lehet adni.

3. sor	þAI]`A`Nþ]AR`
4.	[AI ATTA] UN
5.	[SAR, þU IN HIMINAM, WEIHNAI NAMO þEIN, QIM]AI þIU
6.	[DINASSUS þEINS SWE IN HIMINAM] JAH ANA
7.	[AIRþAI] JAH AF-
8.	[LET UNS . . .

Ez kétségtelenül ismét egy Miatyánk-szöveg, amely azonban nem azonos Máté evangéliuma VI, 7–13 fentebb rekonstruált szövegével, s a 6a, 6b, 6c. töredékek nem is illeszthetők bele abba, egyrészt azért nem, mert ott az [AI þIU]DIN[ASSUS] szövegrész a sor kezdetére, itt pedig a sor végére esik, másrészt azért nem, mert a 6a, 6b, 6c. töredékekből rekonstruálható gót Miatyánk szövege sokkal hosszabb sorokból állt, mint a Máté evangéliuma VI, 7–13 verseiben megőrzött Miatyánk-változat. Ezért arra kell gondolnunk, hogy a 6a, 6b, 6c. töredékek Lukács evangéliuma (XI, 2–4) Miatyánk-változatából származnak. Ezzel kapcsolatban az a nehézség merül fel, hogy Wulfila gót Újtestamentum-fordításának ez a része nem maradt fenn. Ez nem okoz megoldhatatlan problémát, mert a Lukács evangéliumában fennmaradt görög Miatyánk-szöveg minden elemének gót megfelelője megtalálható Wulfila gót Újtestamentum-fordításának fennmaradt részeiben, s így Lukács evangéliumának elveszett gót Miatyánk-szövege rekonstruálható. Ha azonban E. Nestle kritikai kiadásának⁹ szövege alapján elvégezzük a gót fordítás re-

⁸ W. Streitberg: Gotisches Elementarbuch, 256 és 257 között.

⁹ Novum Testamentum Graece et Latine. Imp. cur. D. Eberhard Nestle, nov. cur. elab. D. Erwin Nestle. 12. kiad., 180–181.

konstrukcióját, arra az eredményre jutunk, hogy az így nyert gót Miatyánk-szöveggel sem egyezik a 6a, 6b, 6c. töredékekből rekonstruálható gót Miatyánk-változat.

Ez a negatív eredmény voltaképpen nem meglepő, mert az eddigi kutatások szerint¹⁰ az evangéliumoknál Wulfila gót fordításának alapjául Chrysostomosnak a palesztinai-jeruzsálemi recensio által befolyásolt koiné-típusú Újtestamentum-szövege szolgált, amely természetesen nem azonos a kritikai kiadások rekonstruált archetypusával. Ezenkívül azt is számításba kell vennünk, hogy az evangéliumok kézirati hagyományának különböző ágaiban Lukács evangéliumának Miatyánk-változatát Máté evangéliumának Miatyánk-szövege alapján kiegészítették. Ez a kiegészítés a legnagyobb mértékben a codex Bezae Cantabrigensis-ben (D) történt meg, amely lényegében a palesztinai-jeruzsálemi és a koiné recensiók keveréke.¹¹ Ennek valamilyen előzményét használhatta fordításának elkészítésénél Wulfila, mert csak ebben a kódexben találjuk meg a Máté evangéliumának Miatyánk-szövegében olvasható οἱ ἐθνικοὶ kifejezés helyett a οἱ λοιποὶ változatot, amelynek gót [βAI] ANβAR[AI] fordítását a 6a. töredék tartalmazza. Ha ugyanis a codex Bezae Cantabrigensis Miatyánk-változatának gót fordítását kíséreljük meg rekonstruálni, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy az bővebb, mint a 6a, 6b, 6c. töredékekből helyreállítható Miatyánk szövege. Következésképpen abból a tényből kell kiindulnunk, hogy a 6b töredékből és a 6c töredék eső sorából rekonstruált szöveg

... ATTA] UN

[SAR, βU IN HIMINAM, WEIHNAI NAMO βEIN, QIM]AI βIU
[DINASSUS βEINS . . .

kiegészítése teljesen biztos, tehát ez a Miatyánk-szöveg csaknem kétszer olyan hosszú sorokból állt, mint Máté evangéliumának Miatyánk-változata, amelynek soraiban a VI, 8–13. versekben a betűszám 18 és 25 között mozog. Attól függően, hogy a nyelvi szempontból biztosan kiegészíthető sor 37 betűszámát minimumnak vagy maximumnak tekintjük-e, ebben a hosszú sorokból álló változatban a betűszám ingadozását 7 helyett legalább 10–14 betűre tehetjük, azaz 37 és 47/51 közötti betűszámmal számolhatunk. Mivel a sorok betűszámának meghatározása a kiegészítéseket elég szűk határok közé szorítja, a codex Bezae Cantabrigensis görög szövegének figyelembevételével és a 6a, 6b, 6c. töredékek és az előző két imaszövegben el nem helyezhető 1/5. töredék segítségével megkísérelhetjük a Lukács evangéliumában között Miatyánk-változat gót fordításának rekonstruálását. A helyreállított gót szöveg alapján azután rekonstruálni lehet az annak alapjául szolgáló görög szöveget is. Ezért először adjuk Lukács evangéliuma elvesztett gót fordításának rekonstruált Miatyánk-szövegét, majd az ennek alapján helyreállított görög változatot, végül a gót szöveg magyar fordítását.

¹⁰ Die gotische Bibel, hrsg. von *W. Streitberg*, I. XXXVIII skk.; *W. Streitberg*: Gotisches Elementarbuch, 29 sk.

¹¹ Die gotische Bibel, hrsg. von *W. Streitberg*, I. XXXIX.

Lukács evangéliuma XI, 2–4

1. sor JAH WARþ MIþ]
 2. [þANEI WAS IS IN STADA SUMAMMA BIDJANS. SWE þAHAIDA, QAp]
 3. [AINS þIZE SIPONJE IS: FRAUJA, LAISEI UNS BIDJAN]ʽSWAʽSWE
 4. [JAH IOHANNES LAISIDA SIPONJANS SEIN]ANS SA þ-
 5. [AN QAp DU IM: NI FILUWAURDJAIþ SWASWE þAI]ʽAʽNþʽARʽ
 6. [AI JAH NI GALEIKOp þAIM. AK BIDJANDANS QIþIþ: ATTA] UN-
 7. [SAR, þU IN HIMINAM, WEIHNAI NAMO þEIN, QIM]AI þIU-
 8. [DINASSUS þEINS, WAIRþAI WILJA þEINS SWE IN HIMINA] JAH ANA
 9. [AIRþAI. HLAIF UNSARANA GIF UNS DAGA H/AMMEH JAH AF-
 10. [LET UNS FRAWAURHTINS UNSAROS, UNTE WEIS SILBANS]
 11. [AFLETAM A]ʽLʽL[AIM SKULAM UNSARAIM. . .]

Lukács evangéliuma XI, 1–4 (a gót szöveg alapján rekonstruált változat)

(1) Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν τόπῳ τινὶ προσευχόμενον, ὡς ἐπαύσατο, εἶπεν τις τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς αὐτόν· Κύριε, δίδασσον ἡμᾶς προσεύχασθαι, καθὼς καὶ Ἰωάννης ἐδίδασκεν τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ. (2) εἶπεν δὲ αὐτοῖς· μὴ βαττολόγετε ὡς οἱ λοιποὶ καὶ μὴ ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς, ἀλλὰ προσευχόμενοι λέγετε· Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου· ἐλθάτω ἡ βασιλεία σου, γενηθήτω τὸ θέλημά σου ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. (3) τὸν ἄρτον ἡμῶν {τὸν ἐπιούσιον ?} δίδου ἡμῖν τὸ καθ' ἡμέραν (4) καὶ ἄφες ἡμῖν τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίομεν παντὶ ὀφείλοντι ἡμῖν.

A gót szöveg magyar fordítása:

(1) És történt, mialatt egy helyen imádkozott, ahogy elhallgatott, mondta az ő tanítványai egyike: Uram, taníts meg minket imádkozni, mint János is megtanította tanítványait. (2) Ő akkor azt mondta nekik: Ne bőbeszédűsködjetek, mint a többiek, ne is hasonlítsatok hozzájuk, hanem imádkozva mondjátok: Mi Atyánk, Te a mennyekben, szenteltesd meg a Te neved, jöjjön el a Te országod, legyen meg a Te akaratod, ahogy a mennyben, a földön is. (3) Kenyerünket add meg nekünk minden nap. (4) És engedd el vétkeinket, mert mi magunk is elengedjük azt minden adósunknak.

Ha a Lukács-evangélium rekonstruált gót Miatyánk-szövegébe a HLAIF UNSARANA szavak után beiktatnánk a þANA SINTEINAN („a mindennapit”) kifejezést, kiugróan magas lenne a 9. sor betűszáma (54!). Ezért itt vagy arra gondolhatunk, hogy Wulfila ismerte Chrysostomos ἐπιούσιος = ἐφήμερος interpretációját s e kifejezést az általa használt változatban σήμερον helyett álló καθ' ἡμέραν kifejezés mellett tautológiának érezte és a fordításból az ennek megfelelő gót þANA SINTEINAN szavakat kihagyta, vagy azzal, hogy a Lukács-evangéliumnak olyan kézirati változatát ismerte és

használta, amelyből a τὸν ἐπιούσιον kifejezés hiányzott. Ha e görög kifejezés gót megfelelőjét kihagyjuk, akkor a sor betűszáma 41 lesz, ami jól megfelel a sorok átlagos betűszámának. Megemlíthetjük még, hogy a II/4. töredék (ΓA¹S I) ennek a Miatyánknak változata a 2. sorába is beilleszthető, míg az I/5 töredék (ΓA¹L vagy ΓL¹L) csak ebben a változatban helyezhető el.

Végeredményben tehát a Hács-Béndekpusztán feltárt temető 5. sírjában eltemetett előkelő germán (valószínűleg keleti gót) férfi mellé Wulfila gót Újtestamentum-fordításának három fontos imáját helyezték a sírba: János evangéliuma főpapi imáját, Máté evangéliuma Miatyánk-szövegét és Lukács evangéliuma Miatyánk-változatát. A fennmaradt töredékek paleográfiai elemzése arra mutat, hogy e szövegeket még Kr. u. 488, a keleti gótok Itáliába való levonulása és a latin S betűnek a gót unciális írásba való átvétele előtt másolták. Így ezek Wulfila gót Újtestamentum-fordításának jelenleg ismert legrégebbi töredékei.

*

P. S. Kéziratomban kiegészítés után jelent meg a Hács-Béndekpuszta-i temető publikációja: A. Kiss: Das germanische Gräberfeld von Hács-Béndekpuszta (Westungarn) aus dem 5–6. Jahrhundert. Acta Ant. Hung. 36 (1995) 275–342. Kéziratomban olvasóinak kívánságára közlöm, hogy az 1:1 méretarányú fényképeken végzett mérések s az ezeken alapuló számítások szerint Máté- és a Lukács-evangélium Miatyánk szövegeit egyenként 12 × 24 cm, a János-evangélium Főpapi imájának rekonstruálható szövegrészét (ez kb. a fele az egésznek) pedig 12 × 30 cm nagyságú ólomlemezre írták.